

تاریخ علم پزشکی

آزیتا عاقبتی^{*}، جواد عجمی^۱، رضا صدری^۲، پریسا سحرخیز^۳

^۱ دانشجوی دکتری مدیریت اطلاعات سلامت، هیئت علمی مرکز آموزش عالی علوم پزشکی وارستگان، مشهد، ایران

^۲ کارشناس ارشد مدیریت بازرگانی، سازمان تامین اجتماعی خراسان رضوی، مشهد، ایران

^۳ دکتری مدیریت اطلاعات سلامت، هیئت علمی دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

^{*} متخصص ترمیم دندان پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بیرونی، بیرونی، ایران

چکیده

سابقه و هدف: پیرامون اقوام و سرزمین‌هایی که پزشکی و درمان را آغاز کرده‌اند، آرا و عقاید مختلف وجود دارد. مطالعه حاضر به منظور شناخت تاریخچه علم پزشکی جهت پژوهش‌های آنی محققان صورت گرفته است.

مواد و روش‌ها: بررسی حاضر مطالعه مروری بود که با استفاده از کتب، مقالات، مجلات داخلی و خارجی و منابع الکترونیک و سایت‌های قابل دسترس اینترنت صورت گرفته است.

یافته‌ها و بحث و نتیجه‌گیری: تا ۳۹۰۰ سال قبل از میلاد مسیح، بیماری صرفاً یک بالای آسمانی به شمار می‌آمد و کسی قادر به یاری بیماران نبود. در این دوران مردم یونانی به نام اسقلپیوس اولین انسانی بود که نام طبیب بر خود نهاد. دانش پزشکی در مصر قدیم توسعه ایمپوپ (حدود ۳۱۵۰ سال قبل از میلاد مسیح) از مذهب و خرافات جدا شد. وی احتمالاً نخستین کسی است که قبل از بقراط عنوان طبیب داشته است. پزشکی علمی که با فلسفه علمی پیوند دارد، نخستین بار در میان یونانی‌ها پدید آمد. طب یونانی با ظهور طبیب بزرگ بقراط تکمیل و به صورت جامعی تدوین گردید. در اواسط قرن نوزدهم جراحی به پیشرفت‌های بسیار عالی نایل گردید. به نظر می‌رسد از آغازین روزهای طبابت مدارک و اسناد مربوط به آن به نوعی وجود داشته است.

کلیدواژه‌ها: .
تاریخ دریافت: مرداد ۹۵
تاریخ پذیرش: اردیبهشت ۹۶

مقدمه:

در طب و طبابت، سومری‌ها علاوه بر توسل به سحر و جادو، گاهی مانند عصر حاضر نسخه طبی هم می‌نوشتند و به کمک داروهی گیاهی و معدنی و حیوانی بیماران را معالجه می‌کردند. نسخه‌ها روی الواح گلی نوشته شده‌اند.

جرجی زیدان در تاریخ تمدن اسلام می‌نویسد: «پزشکی یکی از علومی است که کاهنان بابل (کلدانیان) اساس آن را وضع کردن، چه که آنان نخستین مردمی هستند که درباره معالجه بیماران مطالعه نمودند. معمول شان چنان بود که بیماران را سر راه‌ها و گذرها می‌گذارند تا مگر رهگذری از آنجا بگذرد و هر کس به آن بیماری دچار گشته و درمان او را پیدا کرده، اطلاعات خود را باز گوید (۱). مهترین اطلاعات در

پزشکی و درمان در سرزمین‌ها کهن

پیرامون اقوام و سرزمین‌هایی که پزشکی و درمان را آغاز کرده‌اند، آرا و عقاید مختلف وجود دارد. می‌توان چنین فرض کرد که معالجه با ایمان و عقیده لاقل در یکی از نقاط جهان آغاز شده است. برخی بین النهرين و مصر و هند و چین و یونان را آغازگران این فن شریف می‌دانند. عده‌ای هم قاره آمریکا بویژه کشور باستانی پرو را محل نشو و نمای طب و طبابت بر شمرده‌اند.

به علت حاصلخیز بودن سرزمین بین النهرين تمدن‌های بسیار قدیمی سومر و بابل و آشور در آن پا به عرصه وجود گذاشتند.

هندوستان در گذشته به عنوان گنجینه گیاهان گوناگون دارویی و ادویه شناخته شده بود. سوشروته از بنیانگذاران پزشکی علمی هند می باشد و نخستین کسی است که طب را از جادو و دین جدا کرد^(۱). هندی ها در جراحی، به خصوص جراحی پلاستیک تبحر خاصی داشتند. امروزه در شیوه قاره هند طب سنتی در برابر طب رایج همگام پیش می رودو دنیا را داروسازی از تجربیات رهروان طب سنتی حداکثر استفاده را کرده و داروهای جدیدی به جهان پزشکی و داروسازی عرضه می دارند^(۵).

چین کشوری است که یکی از باستانی ترین و فلسفی ترین شیوه های سنتی درمان در جهان را دارا می باشد که قدمتی نزدیک به طب مصری دارد^(۶).

تاریخ طب سنتی چین به حدود ۲۵۰۰ سال قبل از میلاد مسیح می رسد. و جالب اینکه به فلسفه مبنای آن مواردی اضافه شده ولی مطالب حذف شده آن اندک است^(۳).

چینیان باستان داروهای زیادی برای معالجه بیماران و زخمی ها می شناختند. به طور کلی گیاه درمانی بخش مهمی از درمان های چینیان باستان را تشکیل می داد. شن ننگ (Shen Nung) مشهور به پدر علم پزشکی چین کتاب گیاه نامه را که ظاهرًا قدیمی ترین کتاب طبی است تأثیف نمود

مسیحیت، طب اروپایی را همراه خود به چین برد ولی بیماران چینی همواره با شیوه های قدیمی خود و گیاهان دارویی در صدد معالجه بیماری ها برآمده و تنها در جراحی از روش های اروپایی سود جسته اند^(۱).

ابزارهای اصلی طب چین طب سوزنی و طب گیاهی می باشند. در کنفرانس سلامت ملی در سال ۱۹۵۰ تصمیم گرفته شد که طب سنتی چینی و طب رایج در یک سیستم سلامت ترکیب شوند^(۷).

دولت های چین و هند بیشترین تلاش را در به کارگیری طب سنتی در جهت تقویت مراقبت های بهداشتی اولیه در مناطق دوردست مرکز کرده اند^(۸). امروزه طب چینی همچنان در کنار پزشکان طب رایج باقی مانده است^(۹).

پزشکی علمی که با فلسفه علمی پیوند دارد، نخستین بار در میان یونانی ها پدید آمد. در این دوره پزشکی، غیرمذهبی با

خصوص طب بابلی ها از طریق لوحه های گلی به جای مانده بدست آمده است^(۲).

پزشکی و درمان آشور مشابه سومر و بابل بوده است^(۱). طب سنتی اروپائیان برگرفته از طب آشوریان و بابلیان بود^(۳).

در مصر باستان مردم معتقد بودند که «بیماری حاصل کار روحی شریر است که در پیکر بیماران داخل می شود. یک نسخه پزشکی تنها می توانست عالیم بیماری را کاهش بدهد یا پنهان گردداند.

بررسی مدارک و سوابق مصر باستان نشانگر این حقیقت است که در مصر جراحی بسیار اهمیت داشته است. شناخت بسیار ناچیز از عمل جراحی در مصر باستان متکی به پاپیروس های ابرز و اسمیت است.

مهمنترین سند پزشکی بسیار قدیم «پاپیروس اسمیت» نام دارد در این پاپیروس اطلاعات گرانبهایی در زمینه طب و طبایت مصریان در ۱۶۰۰ سال پیش از میلاد جمع آوری شده است.

پاپیروس ابرز متعلق به قرن پانزدهم پیش از میلاد است و نشان می دهد که مصریان حدود ۳۵۰۰ سال قبل گردش خون را می شناختند و می دانستند که دل محرک آن است^(۱). اطلاعات ما درباره ای مصری ها در مقایسه با سایر اقوام کهن بیشتر است و دلیل آن هم وجود کتیبه ها، بناها و به خصوص الواح و اوراق پاپیروس است^(۲).

دانش پزشکی در مصر قدیم توسط ایمhotep (حدود ۳۱۵۰ سال قبل از میلاد مسیح) از مذهب و خرافات جدا شد. وی احتمالاً نخستین کسی است که قبل از بقراط عنوان طبیب داشته است^(۱).

شناخته شده ترین نظام سنتی طب هند آیورودا خوانده می شود که به معنای دانش لازم برای زندگی طولانی است و بر عقاید قدیمی ترین مذاهب اصلی هند یعنی هندوئیسم و بودیسم مبنی است^(۴). آیورودا یا طب هندی نوعی سیستم پیچیده است که براساس تأثیر متقابل جسم، فکر و روح عمل می کند^(۲).

جالینوس از نخستین کسانی است که به شکل گستردۀ و ژرف به این کار پرداخته و رساله‌های متعددی از او در زمینه‌های تشریحی بر جای مانده است. در میان پزشکان پس از اسلام یکی از برجسته‌ترین کسانی که به کالبدشناسی گرایش فراوانی داشت یوحنان ماسویه بود که از ترس خلیفه وقت به پژوهش بر روی بویزینه بسنده کرده بود. درباره‌ی اجرای کالبدشناسی از بزرگانی چون محمدبن زکریای رازی و ابن سینا نیز گزارش مستند در دست نیست شاید پنهانی به کالبدشناسی می‌پرداخته اند رازی در کتاب شکوک علی جالینوس آرا وی را رد کرده و دیدگاهی دیگر را مطرح نموده که بدون آزمایش تجربی ممکن نبوده است (۱۱).

تاریخچه جراحی و بیهوشی

در انگلستان برای نخستین بار جراحی به صورت حرفه‌ای رسمی درآمد. (۱۵۴۰ م) سه سال بعد آندره وزال کتاب «درباره بدن انسان» را انتشار داد و کالبدشناسی حرفه‌ای و جراحی را وارد مرحله جدی ساخت. در اواسط قرن نوزدهم جراحی به پیشرفت‌های بسیار عالی نایل گردید. اما هنوز حفره‌های بدن-شکم، سینه، جمجمه-منطقه ممنوع محسوب می‌گردید. در قرون وسطی به جای داروهای بیهوشی از اقدامات و تدابیر خشونت آمیز استفاده می‌کردند، چون کلیسا داروهای بیهوشی را سحر و جادو به شمار می‌آورد و آن را حرام می‌دانست.

نخستین سنگ بنای تاریخ بیهوشی در ۱۶ اکتبر سال ۱۸۴۶ میلادی در بیمارستان عمومی ماساچوست در بوستون گذارده شد و نخستین عمل جراحی زیر بیهوشی کامل به وسیله ویلیام توماس گرین مورتون انجام گرفت.

با تولد بی‌حسی و بیهوشی، یکی از بزرگترین موافع پیشرفت جراحی برداشته شد، لیکن هنوز مانع بزرگ دیگری در سر راه به کمال رسیدن جراحی وجود داشت. این مانع عفونت ناشی از عمل بود. نخستین بار، دانشمند بزرگ فرانسوی به نام لویی پاستور موجودات ذره بینی که باعث چرکی شدن رخم، قانقاریا یا باد سرخ می‌شوند به جهان پزشکی نمایاند. پاستور عصر میکروب‌شناسی را در تاریخ پزشکی آغاز کرد (۱).

طب مذهبی پنهانی رقابت می‌کرد. علی‌رغم اینکه پزشکان غیرمذهبی اصل علم خود را به اسقلبیون (خدای پزشکی یونان) نسبت می‌دادند، اما در معالجات از توسل به او اجتناب می‌ورزیدند (۱) معابد اسکولایپاقرنها به صورت مراکز درمانی و نگهداری مدارک و پروونه‌های پزشکی رونق داشته و پزشکان بسیاری را اموزش می‌داد (۱۰).

طب یونانی با ظهور طبیب بزرگ بقراط متولد به سال ۴۶۰ قبل از میلاد تکمیل و به صورت جامعی تدوین گردید (۱) یونانیان هم توسط بقراط بین جادوگری و علم طب فاصله ایجاد نمودند (۳).

او ترتیب دهنده سوگندپزشکی که به نام خودش سوگندبقراط نام گرفته است و جنبه محروم‌به بودن کلیه اطلاعاتی که بیمار در اختیار پزشک قرار می‌دهد ازینجا اشکار می‌شود (۱۰).

پس از بقراط روش طب و طبابت او سال‌ها ادامه یافت تا در رونق مدارس اسکندریه و روم جالینوس طبیب بزرگ دیگر یونانی با مطالعات و تحقیقات خود در داروشناسی و تشريح مباحث جدیدی را بر آن‌ها افزود.

از آغازگران پزشکی و درمان دیگر باید دیسقوریدوس را نام برد. وی طبیب مشهور از یونانیان است که در قرن اول میلادی در روم طبابت می‌کرد.

در اسکندریه، هروفیلوس خالکدونی که در ۲۸۵ سال قبل از میلادی زیست در تعلیم و تخصص پزشکی به شهرت رسید. او بدن جانوران و انسان‌ها را کالبد شکافی می‌کرد. پس از هروفیلوس، اراسیستراتوس یونانی ساکن اسکندریه پزشکی علمی را بیش از پیش رواج داد (۱).

از دوره روم شرقی اسناد و مدارک قابل ذکری در دست نیست، تنها اسناد و مدارک پزشکی این دوره توسط طلاب دینی و راهب‌ها ثبت شده است (۱۰).

پیشینه کالبدشناسی:

تاریخ نویسان پزشکی بر این باورند که ارسطو شاید نخستین کسی باشد که به کالبدشناسی مقایسه‌ای پرداخته است.

- ۱۹۴۱ → تولید انبوه پنی سیلین شروع شد.
- ۱۹۵۳ → جان گیبون با موفقیت دستگاه قلب و ریه مصنوعی را برای انسان به کار برد.
- ۱۹۵۵ → واکسیناسیون در مقیاس گسترده‌ای علیه فلنج اطفال آغاز شد.
- ۱۹۶۷ → کریستان بارنارد اولین پیوند قلب موفق را انجام داد.
- ۱۹۹۰ → ویلیوفرنچ اندرسون اولین ژن درمانی موفق را انجام داد(۴).
- تاریخچه مدارک پزشکی:
- تاریخ مدارک پزشکی را باید به موازات تاریخ طب و به طور همزمان و در ارتباط با آن مورد بررسی قرار داد. به نظر می‌رسد از آغازین روزهای طبایت مدارک و اسناد مربوط به آن به نوعی وجود داشته است. اسناد و مدارک هرچقدر هم که ابتدایی بوده اند و به هر شکل چه به صورت کنده کاری و حکاکی روی دیوار غارهای باستانی ویالوح های منقوش ویا اثار کنده کاری روی لوح های رسی پخته شده دوران باپل و نینوا و چه خطوط تصویری در معابد و معابر مصر باستان و چه طومارهای طویل نی، کاغذهایی از جنس پاپیروس ویا رسالات مکتوب روی کاغذهای پوستی به شکل طومار در عصر یونان و روم و یاهرن نوع دیگر دارای همان ارزش و اهمیت و مقصودی بودند که هم اکنون گزارشات پزشکی مدرن و مدون از جمله کامپیوتراها، دیسک های سوری و بازارهای مورداستفاده فوق پیشرفته عصر حاضر برای پژوهشکان و سیستم های بهداشتی درمانی فعلی دارند(۱۰).
- این موضوع که اسناد از جمله مدارک مورد مطالعه تاریخ هستند و الزام در پرداختن به آن ها وجود دارد بدیهی است(۱۲).
- تاریخچه بهداشت در جهان
- تا ۳۹۰۰ سال قبل از میلاد مسیح، بیماری صرفیک بلای آسمانی به شمار می‌آمد و کسی قادر به یاری بیماران نبود. در این دوران مردی یونانی به نام اسقلپیوس اولین انسانی بود که نام طبیب بر خود نهاد.
- جریانات برجسته تاریخ طب
- ۵۰۰۰ سال قبل از میلاد → به عنوان یکی از اولین اقدام های جراحی، سوراخ هایی در جمجمه تعییه شد.
- حدود ۴۰۰ سال قبل از میلاد → بقراط به پژوهشکان چگونگی مشاهده‌ی تعیین و استفاده از روش‌های درمانی مالایم را آموزش می‌داد.
- حدود سال ۱۸۰ میلادی → جالینوس دانش رومی ها و یونانی ها را در زمینه‌ی طب خلاصه کرد.
- ۳۹۰ میلادی → فایبولا یکی از اولین بیمارستان‌های اروپا را تأسیس کرد.
- ۱۳۴۷ → همه گیری مرگ سیاه (طاعون خیارکی) در اروپا آغاز شد.
- ۱۵۴۳ → فراسیوس اولین کتاب دقیق را در مورد کالبدشناسی انسان منتشر کرد.
- ۱۶۷۶ → آنتومی فان سون هوک میکروب‌ها را زیر میکروسکوب مشاهده کرد.
- ۱۷۹۸ → ادوارد جنر برای پیشگیری از آبله روش واکسیناسیون را به کار گرفت.
- ۱۸۱۶ → رنه لانک گوشی معاینه را ابداع کرد.
- ۱۸۳۹ → ماتیاس شلایدن و تئودور شوان این واقعیت را مطرح کردند که تمام موجودات زنده از واحدهایی به نام سلول درست شده اند.
- ۱۸۴۶ → ویلیام مورتن از بی هوشی در جراحی استفاده کرد.
- ۱۸۵۴ → جان اسنو انتقال و بارا از طریق آب آشامیدنی را ثابت کرد.
- ۱۸۶۷ → ژوزف لیستر روش ضد عفونی را برای پیشگیری از عفونت زخم‌های جراحی شرح داد.
- ۱۸۷۸ → لویی پاستور فرضیه میکروبی بیماری‌ها را شرح داد.
- ۱۸۹۵ → ویلیام رونتگن پرتوهای ایکس را کشف کرد.
- ۱۸۹۷ → رونالد راس انتقال مalaria از طریق پشه را ثابت کرد.
- ۱۹۱۲ → کازیمیر فونک اولین ویتامین را خالص کرد.

تأسیس سازمان جهانی بهداشت

در سال ۱۹۴۶ اساسنامه سازمان جهانی بهداشت به تصویب رسید و در سال ۱۹۴۸ میلادی به مرحله اجرا گذاشته شد. علت به وجود آمدن این سازمان که در سطح جهانی فعالیت می‌نماید، این بود که بیماری را دشمن مشترک بشریت در سراسر جهان می‌دانستند. زیرا اگر یک بیماری واگیر در کشوری شیوع یابد، سایر ممالک از آن در امان نیستند. کشورهای عضو سازمان بهداشت جهانی با مبالغه اطلاعات و تجربیات خود برای رسیدن به بالاترین سطح ممکن بهداشت، در سراسر جهان با یکدیگر همکاری می‌کنند(۱۳).

اسقلوبوس دختری به نام هیژی داشت و یک شب که از معالجه بیماران فراغت پیدا کرد و به خانه آمد و مشغول تهیه دارو گشت، دخترش به او گفت: آیا بهتر نیست که این همه کوششی را که برای درمان و مداوای بیماران به کار می‌برید صرف تدابیری کنید که نگذارید مردم مريض شوند؟ اسقلوبوس از آن روز به بعد شالوده رشته جدیدی را در طبابت ریخت مبنی بر اینکه به مردم دستوراتی می‌داد که چه کنند تا بیمار نشونند. وی به افتخار دخترش هیژی این عمل را به زبان یونانی «هیژی نیوس» نام نهاد که به زبان انگلیسی (Hy Giene) می‌گوئیم.

References:

۱. تلخیص پژوهشی در تاریخ پزشکی و درمان امریکا، افریقا و آسیا، چاپ اول، انتشارات سرمدی، ۱۳۸۵، ص ۱۳۸۷-۱۹۰، ۳۲، ۳۴، ۳۵، ۸۰، ۶۱۹، ۶۲۶، ۵۸۷
۲. شمس اردکانی محمد رضا ذوالقدری بهزاد، ترکی مهدی، روزبهانی اکبر، مروری بر تاریخ و مبانی طب سنتی اسلام و ایران، چاپ اول، تهران، انتشارات صهبا دانش، ۱۳۸۹
۳. سرهودی شادی، طب سنتی، چاپ دوم، موسسه فرهنگی انتشاراتی حیان، ۱۳۸۶، ص ۱۰ و ۹
۴. یونت. لیزا، تاریخ پزشکی، ترجمه رضا یاسائی، چاپ سوم، انتشارات ققوس، ۱۳۸۹، ص ۲۱ و ۲۰ و ۱۸ و ۱۹
۵. سورالدین محمد، طب الکبیر یافرشته نجات، چاپ شانزدهم، تهران ۱۳۷۵
6. available at:<http://www.cam.ir/HomePage.aspx?TabID=1&Site=DouranPortal&Lang=fa-IR>[3574][3575][3560][3576][3580][3540][3541][3543] (access in 2012)
7. complementary and alternative medicine current policies and policy issues in new zealand and selected countries, ministerial advisory committee on complementary and alternative health, new zealand, 2003
۸. سازمان جهانی بهداشت، استراتژی طب سنتی سازمان جهانی بهداشت. ترجمه حسین رضایی زاده، ویراستار محسن ناصری، انتشارات علوم پزشکی تهران، ۱۳۸۴
9. Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Health_in_China. (accessed in 2012) Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Traditional_Chinese_medicine. (accessed in 2012)Available at: http://en.wikipedia.org/wiki/Health_informatics_in_China. (accessed in 2012)
۱۰. داورپناه احمد، مهدیقلیخان رامین، مدیریت مدارک پزشکی، جلد اول، انتشارات معاونت پژوهشی
۱۱. بیضاوی عبدالmageed، مختصر در علم تشريح در سامانه کالبدشناسی پزشکی کهن، تصحیح و تحقیق دکتر سیدحسین رضوی، انتشارات موسسه مطالعات اسلامی دانشگاه تهران-دانشگاه مک گیل (با همکاری مرکز تحقیقات طب سنتی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی مازندران)، تهران ۱۳۸۷
۱۲. فصلنامه اسناد مطبوعات و متون، ویژه نامه تاریخ پزشکی، دوره دوم، سال دوم، پاییز ۱۳۸۹، صاحب امتیاز: کتابخانه موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، مدیر مسئول و سردبیر: رسول جعفریان، ص ۲۹۳
۱۳. اطلس ملی ایران، "بهداشت"، جمهوری اسلامی ایران، سازمان برنامه و بودجه، سازمان نقشه برداری کشور، جلد ۳، ۱۳۷۴